

Wolfgang Steinitz, Czesław Hernas

"Polenlieder" wśród niemieckich pieśni ludowych [Przekład z niemieckiego]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 52/4, 589-622

1961

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

WOLFGANG STEINITZ

„POLENLIEDER“ WŚRÓD NIEMIECKICH PIEŚNI LUDOWYCH

1. Uwagi wstępne

Artykuł niniejszy jest skróconym rozdziałem z będącego w druku tomu 2 mojej pracy *Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten*. W skład tego tomu wchodzi rozdziały omawiające popularne pieśni polityczne powstałe w ciągu kolejnych etapów kształtowania się niemieckiego ruchu rewolucyjnego w w. XIX i XX (aż do roku 1933). Ogólny kierunek i zakres moich poszukiwań wskazany został w przedmowie do tomu 1:

Wiele niemieckich pieśni ludowych, które — poczynając od XV w. — poznajemy w ilości coraz większej, dają jasny wyraz „głosu ludu“ — uciskanego i walczącego: głosu chłopów, aż do XIX w. jęczących w więzach poddaństwa i niejednokrotnie usiłujących te więzy zerwać; głosu walczących z patrycjatem rzemieślników i miejskiej biedoty; głosu nowo powstałej w XIX w. klasy robotniczej — po raz pierwszy i od razu z wspaniałą siłą zabrzmiał on w 1844 r. w pieśni tkaczy śląskich; głosu pochodzących z ludu żołnierzy, którzy uciskani, sprzedawani i znieważani nie stracili — w przeciwieństwie do lancknechtów — swej z ludem więzi.

Bez tego istotnego i obszernego działu folkloru, bez tych demokratycznych pieśni reprezentujących dążenia i opinie pracującego ludu nie można stworzyć prawdziwego obrazu bogactwa niemieckiej pieśni ludowej, w jej poetyckim pięknie i treściowej prawdzie. Dzieło niniejsze pragnie uczynić pierwszy — i niech mi będzie wolno mieć nadzieję, że decydujący — krok w kierunku zebrania tych pieśni, dotąd przez niemiecką folklorystykę przeoczanych, chce udostępnić je badaniom i badania te rozpocząć¹.

*

Powstanie listopadowe budziło w latach trzydziestych i czterdziestych w. XIX potężne echo wśród postępowych sił Europy. Między innymi w Niemczech.

¹ W. Steinitz, *Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten*. T. 1. Berlin 1954, s. XX. Deutsche Akademie der Wissenschaften. Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Volkskunde.

Kiedy dla Polaków wszystko było skończone, ludność niemiecka starała się przynajmniej okazać im swe współczucie, a armiom polskim uchodzącym przez Europę środkową do Francji — jak najdalej idącą gościnność. Wszędzie przyjmowano ich gorąco; prawie w każdym mieście istniał komitet, który zbierał dla Polaków pieniądze i troszczył się o ich dalszą drogę².

Listy Jeanette Wohl do Börnego zawierają wiele wzruszających szczegółów dotyczących historii tego przemarszu. Pisząca opowiada, jak to polscy oficerowie przybyli drogą rzeczną z Hanau do Frankfurtu nad Menem, odprowadzani przez entuzjastów z Hanau, a witani we Frankfurcie muzyką i wystrzałami z okrętowych moździerzy. Silne ramiona niosły ich wśród nieprzebranych tłumów. Gdy Polacy szli przez miasto, wszystkie głowy pochylały się w ukłonie.

Gdy w hotelu zmarł pewien ranny polski oficer, tysiące ludzi odprowadzało go na miejsce wiecznego spoczynku; wśród nich nawet straż obywatelska Frankfurtu. Z odłamka żelaza, który ranił polskiego oficera, pewien złotnik zrobił szabelkę, oprawił ją w złoto, wysadził diamentami i obdarzył nią Polaka. Klęska Polski była klęską bojowników o wolność ludu we wszystkich państwach. Wrażenie było wstrząsające³.

Obfity materiał, zebrany ze współczesnych czasopism oraz innych źródeł, mówiący o entuzjastycznym przyjęciu i triumfalnym pochodzie Polaków „przez królestwo i Saksonię, przez Turyngię, Saksonię-Meiningen na ziemię frankońskie, przez Wielkie Księstwo Heskie do Palatynatu Reńskiego i Hesję nad Renem, a stąd naturalnie dalej do Francji“ — daje dysertacja Müllera⁴ (mimo antypolskiego stanowiska autora i jego bezsensownych często komentarzy).

W literaturze niemieckiej lat trzydziestych *Polenlieder* odgrywają ważną rolę. Autorami tekstów są prawie wszyscy wybitni poeci niemieccy owych czasów. Najlepszy — jak dotąd — zbiór *Polenlieder* wydany został przez Leonharda⁵. Są to wiersze Adalberta von Chamisso, Emanu-

² G. Brandes, *Hauptströmungen der Literatur des 19. Jahrhunderts*. T. 3. Berlin 1924, s. 357.

³ *Tamże*.

⁴ J. Müller, *Die Polen in der öffentlichen Meinung Deutschlands 1830—1832*. Marburg 1923, s. 49, 83 i n.

⁵ *Polenlieder deutscher Dichter*. Gesammelt und herausgegeben von S. Leonhard. T. 1—2. Krakau 1911—1917.

G. v. Wilpert (w: *Sachwörterbuch der Literatur*. Stuttgart 1955, s. v. *Polenlieder*) i J. Krzyżanowski (*Mądrej głowie dość dwie słowie*. Wyd. 2. T. 1. Warszawa 1960, s. 333) wspominają niesłusznie o trzech tomach edycji Leonharda. Istnieje wprawdzie jeszcze jeden tom, ma on jednak inny tytuł (*Neue Polenlieder*. 1914—1915. 1 Bändchen. Krakau 1917) i zupełnie inną koncepcję w zakresie treści: zawiera wiersze o legionach Piłsudskiego, walczących na początku I wojny światowej po stronie — jak wiadomo — Niemiec i Austrii. Wilpert popełnia nadto poważniejszy błąd. Pisze: „*Polenlieder* Platena (1830), z których najbardziej znane

ela Geibela, Franza Grillparzera, Anastasiusa Grüna, Friedricha Hebbła, Georga Herwegha, Karla von Holteia, Justinusa Knera, Nikolausa Lenaua, Ernsta Ortleppa, Augusta von Platen, Gustawa Schwaba, Karla Simrocka, Ludwiga Uhlanda, Karla Heinricha Wilhelma Wackernagela i wielu innych autorów. Pod względem ideowo-politycznym poważne znaczenie niemieckiej liryki (zresztą innych rodzajów literackich także) o motywach polskich polegało nie tylko na tym, że stanowiła ona wyraz sympatii dla walczącego o wolność ludu polskiego, ale i na tym, że stała się „manifestacją niemieckiej literatury politycznej w ogóle”⁶. Wielu autorów wyraźnie wiąże polską walkę z walką niemieckiego ludu o wolność i zjednoczenie (por. np. Herwegh: „*Polens Sache — deutsche Sache!*”; Platen: „*Vermächtnis des sterbenden Polen an die Deutschen*”), u innych można wyczytać tę myśl między wierszami.

Mało znany jest fakt, że szereg powyższych pieśni o tematyce polskiej weszło w skład popularnych śpiewów ludowych; w niektórych okolicach Niemiec zachowały one swą żywotność aż do naszego stulecia. Ponieważ odpowiednia dokumentacja znajduje się obecnie w trudno dostępnych czasopismach lokalnych, w książkach i archiwach, warto dokonać informacyjnego zestawienia posiadanych materiałów. Przyjęcie *Polenlieder* do ludowego skarbca pieśni świadczy bowiem wyraźnie o głębokim oddziaływaniu sympatii do Polski i polskiej liryki na najszersze warstwy niemieckiego ludu.

Uderzająco dużą ilość *Polenlieder* znajdujemy w Niemczech południowo-zachodnich, Palatynacie Reńskim i Badenii, tj. w krajach, które odegrały szczególnie aktywną rolę w ruchu demokratycznym lat trzydziestych oraz w latach 1848—1849. Pisząc około 1915 r. o Palatynacie Fritz Heeger wymienia osiem (nry 193—196, 197b-e) spośród omawianych w niniejszym artykule pieśni. Pieśni te przetrwały w żywej tradycji prawie przez trzy pokolenia.

znalazły się już w 1835 r. w Holteia sztuce scenicznej ze śpiewami *Der alte Feldherr*. Wspomniana sztuka Holteia powstała w r. 1825 i w tym samym roku odbyła się jej prapremiera (por. komentarz do pieśni nr 194).

⁶ Por. M. Häckel, *Skizze zu einer Geschichte der deutschen Polenliteratur*. Unter besonderer Berücksichtigung der Lyrik aus den Jahren 1830—1834. Cyt. z maszynopisu (Jena 1954).

Strona 157: „Narastanie niemieckiej liryki o tematyce polskiej do zgoła nie dających się objąć okiem rozmiarów czyniło z niej prawdziwy ruch literacki”. Strona 158: „Przy wyciąganiu nieodzownej nauki z polskiej walki udało się im [twórcom] na przeciąg kilku lat z literatury polskiej uczynić manifestację niemieckiej literatury politycznej”. Strona 167: „Ponieważ niemiecka liryka o tematyce polskiej przewiduje zbliżającą się rozprawę rewolucyjną, staje się ona nie tylko początkiem i drogowskazem liryki epoki przedmarcowej, ale w latach 1831—1834 po prostu tworzy także niemiecką lirykę polityczną”.

Niektóre z nich żyją już co prawda tylko w ustach tego lub owego starca [...]. Niektóre bywają jednak także teraz chętnie i często śpiewane⁷.

Właśnie w Palatynacie Reńskim leży Hambach, dnia 27 maja 1832 widownia pamiętnej manifestacji południowoniemieckiego radykalnego ruchu demokratycznego. Podczas uroczystości gwardia obywatelska maszerowała z czarno-czerwono-złotymi szarfami i wielkim sztandarem ze słowami: „Odrodzenie Niemiec“. Szarfy o polskich barwach narodowych i ufundowana przez niemieckie kobiety, niesiona w pochodzie chorągiew polska — stanowiły dobitny wyraz wspólnoty niemieckiej i polskiej walki o wolność. Poczucie wspólnoty objawiało się również w wygłaszanych wtedy mowach oraz śpiewanych pieśniach, np. *Deutsches Mailied* Johanna Fritza (incipit: „*Hört, deutsche Brüder, Polens Klage*“; explicit: „*Dies schwören wir beim deutschen Fest im Mai, Wir wollen — alle Völker seien frei!*“).

Żywy opis przyjaźni dla Polski w Badonii daje Glock:

Swego rodzaju zagranicznym odpowiednikiem [*ausländischer Mitläufer*] historycznych pieśni ludowych naszego kraju były w trzydziestych i czterdziestych latach XIX w. tzw. *Polenlieder*. Były to pieśni gloryfikujące dzielność Polaków okazaną w powstaniu przeciwko Rosji, napisane w sposób przesadnie uczuciowy, zgodnie z romantycznym gustem epoki. Dzięki swoistej kosmopolitycznej sympatii, właściwej raczej nam, Niemcom, niż innym narodom, słowiańskie pieśni bohaterskie ku czci Łagienki i dla uczczenia Tysiąca z Warszawy znalazły oszalałą odzew w sercach prostych niemieckich obywateli, jako że sami w coraz bardziej ponurym okresie politycznego życia, po wojnach wolnościowych, we własnym obozie nie mieli już bohaterów symbolizujących walkę o wolność. Kult dla Polski należał wtedy do dobrego tonu we wszystkich kręgach naszego narodu, zarówno w mieście, jak na wsi. Gdziekolwiek na niemieckiej ziemi ukazał się jakiś Polak-wygnaniec, był czczony jako męczennik sprawy wolnościowej i stawał się przedmiotem owacji. Nawet najmniejsze miasteczka posiadały swoje kluby polskie, z osobnym lokalem, w którym schodziła się co wieczora miejscowa „elita“, nie wyłączając księży i nauczycieli. W klubach tych wygłaszano mowy o Polsce, wznoszono polskie toasty, śpiewano owe *Polenlieder*, pito z polskich pucharów, kurząc przy tym tego z polskich fajek⁸.

Poważne znaczenie przyjętych przez lud *Polenlieder* objawia się również i w tym, że stały się one — prawie wszystkie — wzorem tekstowym i muzycznym dla nowych pieśni; niektóre zdobyły popularność i dochowały się do naszych dni (por. zwłaszcza nry 192, 194). Melodie znane z *Polenlieder* podkładano pod inne pieśni; tak np. na melodię *In Warschau schwuren Tausend auf den Knien* (nr 193) śpiewano powstałą po 1870 r.

⁷ Heeger 8 [= F. Heeger, *Polenlieder aus der Rheinpfalz. Blätter zur bayerischen Volkskunde*, 1917, s. 8].

⁸ Glock 33 [= J. Ph. Glock, *Badischer Liederhort*. T. 1. Karlsruhe 1910, s. 33].

opozycyjną pieśń żołnierską: *Ich bin Soldat, doch bin ich es nicht gerne* (por. nr 247).

O popularności *Polenlieder* świadczą oczywiście także współczesne śpiewniki niemieckie. Tak np. w śpiewniku Algiera⁹ znalazły się nasze pieśni nr 192—197a, tzn. w s z y s t k i e zalecane ludowi do śpiewania nie tylko w Palatynacie Reńskim. Wydany w 1848 r. w Lipsku i dedykowany Hoffmannowi von Fallersleben *Deutsches Liederbuch* posiada cały rozdział *Polenlieder*¹⁰.

Z dziesięciu interesujących nas tu pieśni dwie są oryginalnymi utworami niemieckich poetów (nr 193: *In Warschau schwuren* Juliusa Mosen; nr 194: *Fordre niemand mein Schicksal zu hören* Karla von Holtei), dwie przeróbkami opartymi na polskim wzorze (nr 192: *Der Polen Mai*, prawdopodobnie pióra Augusta von Drake; nr 196: *Noch ist Polen nicht verloren*, utwór anonimowy). *Denkst du daran, mein tapfrer Lagienka* (nr 195) — to przeróbka pieśni francuskiej dokonana przez von Holteia (oryginał nie odnosi się jednak do Polski). W dwu przypadkach (nry: 197d-e) mamy do czynienia z parafrazami starych, znanych pieśni niemieckich. Wreszcie teksty nr 197a-c to chyba oryginalne utwory niemieckich autorów anonimowych. Melodie dwu omawianych pieśni (nry 192, 196) pochodzą z oryginału polskiego, dwu zaś (nry 194, 195) z francuskiego.

Kilka spośród tych rozpowszechnionych w Niemczech pieśni przedostało się wraz z melodią do Polski i tu zyskało popularność. Niektóre w polskiej wersji językowej śpiewane są jeszcze dziś (zwłaszcza nry 193 i 195).

W ten sposób zamyka się krąg niemiecko-polskich stosunków okresu przedmarcowego: niemieckie pieśni o Polsce powstają w oparciu o polskie teksty i melodie; opracowane przez niemieckich poetów i kompozytorów i rozpowszechnione w Niemczech — wracają znów do Polski.

2. Przegląd pieśni¹¹

Nr 192: DER POLEN MAI

Wariant A

1. *Brüder, lasst uns gehn mitsammen
in des Frühlings Blumenhain,
Lasset unsre Herzen flammen*

⁹ Algier [= J. J. Algier, *Universal-Liederbuch*. Reutlingen 1841].

¹⁰ Schanz-Parucker 364 i n. [= J. Schanz und C. Parucker, *Deutsches Liederbuch*. Leipzig 1848, s. 364 i n.]

¹¹ Od opracowywanego przekład: w rozprawie wprowadzone zostały w stosunku do oryginału pewne zmiany — usunięto przekazy nutowe i większość związanych

*Hier im innigsten Verein.
Lieber Mai, holder Mai!
Winters Herrschaft ist vorbei!*

2. *Einst in solchen Maientagen
Ward ein Kleinod uns geschenkt.
Muss das Herz nicht feurig schlagen,
Wenn es jener Zeit gedenkt?
Gott verleih', Gott verleih',
Dass erblüh' ein solcher Mai!*
3. *Ach, es haben Feindesmächte
Dieses Kleinod uns geraubt,
Von dem teuersten der Rechte
Kaum zu sprechen uns erlaubt.
Trüber Mai, trüber Mai,
Wenn ein Volk nicht froh, nicht frei!*
4. *Von dem Joche des Tyrannen
Suchten wir uns zu befreien,
Manche Schlachten wir gewannen,
Glaubten schon, dass frei wir sein.
Sorgenfrei komm' herbei,
Du ersehnter Freiheitsmai!*
5. *Doch wir mussten unterliegen
Feindes Übermacht und Ränken,
Möge Gott, der uns zu siegen
Nicht vergönnt, den Tod jetzt schenken.
Trüber Mai, trüber Mai,
Wenn ein Volk in Sklaverei!*
6. *Eine Hoffnung knüpft ans Leben
Uns verbannte Polen wieder:
Unsre Freiheit zu erstreben
Werden helfen deutsche Brüder.
Gott verleih', dass es sei!
Dankfest dann dem neuen Mai!¹²*

Przekaz ten, zapisany w Badenii około r. 1900, zgadza się prawie całkowicie z tekstem B opublikowanym w śpiewniku niemieckich emigrantów wydanym w Paryżu w roku 1841¹³. Inny wariant (B₁) spotykamy w zbiorze pieśni wydanym przez radykalnych rzemieślników. Na egzem-

z nimi komentarzy oraz ograniczono dokumentację źródłową. Zachowano — stosowaną w książkowym wydaniu oryginału numerację pieśni.

¹² Glock nr 66: *Der Polen Mai*. Zob. też 266: „z Niederweiler, okręg Mühlheim; przekaz ustny“.

¹³ *Volks-Klänge*. Eine Sammlung patriotischer Lieder. Paris 1841, s. 44.

plarzu ręcznie pisana dedykacja: „*Dem deutschen Bildungsverein in Lausanne*“ — i pieczętka: „*Allgemeiner Arbeiterverein Genf*“. W tekście tym strofy 4—6 ujęte są w nawias, a pod nimi dopisana ręcznie zwrotka (por. wariant D₄):

*Seht, es wehen unsre Fahnen
In den frischen freien Lüften,
Und der Geist von unsern Ahnen
Steigt herauf aus seinen Grüften.
Eil herbei, eil herbei!
Du ersehnter Freiheits[mai.]¹⁴*

Jeszcze jeden zbliżony wariant (C) odnajdujemy w *Deutsches Volksliederbuch*¹⁵. Większe różnice pojawiają się natomiast u Algiera (wariant D). Poza stylistycznymi różnicami w zwrotkach 1—3 mamy tu odmienny kształt zwrotek 4 i 5:

4. *Doch nun wehen unsre Fahnen
In den weiten freien Lüften,
Und der Ruhm der teuern Ahnen
Strahlt uns Sieg aus heiligen Grüften.
Eil' herbei, eil' herbei,
Du ersehnter Freiheitsmai!*

5. *Seht, er ist herbeigekommen
In der Freiheit Sonnenglanze;
Alter Muth ist nun erglommen
Und der Lorbeer grünt zum Kranze.
Tyrannei ist vorbei:
Sei willkommen, stolzer Mai!¹⁶*

Następny przekaz (E), znany z trzech publikacji¹⁷, najbliższy jest tekstowi D. Przedrukowany został w zbiorze Böhme¹⁸. 3-zwrotkowy przekaz F zachował się w śpiewniku z lat 1852—1877¹⁹.

W dotychczasowym przeglądzie wariantów dwie odmienne nieco grupy AC i DE posiadają podobne zwrotki 1—3. Trzech zwrotek końcowych, znanych z przekazów A—C, nie ma w DE. Zastąpiono je tu dwoma innymi zwrotkami. Te dwa typy zakończenia posiadają tylko jeden wers wspól-

¹⁴ *Deutsche Volksstimme*. Wyd. 4. Liestal 1840, s. 17.

¹⁵ *Deutsches Volksliederbuch*. Mannheim 1847, s. 311 i n.

¹⁶ Algier nr 175.

¹⁷ Schanz-Parucker 366: *Des Polen Mailied*. — *Hallisches Liederbuch für deutsche Studenten*. Halle 1848, s. 425. — *Neues Hallisches Liederbuch für deutsche Studenten*. Halle 1853, s. 349.

¹⁸ Böhme nr 725, 551 [= F. M. Böhme, *Volkstümliche Lieder der Deutschen im 18. und 19. Jahrhundert*. Leipzig 1895, nr 725, s. 551].

¹⁹ DVA [= *Deutsches Volksliedarchiv*, Freiburg in Br.] A 191 642. Rękopiśmienny śpiewnik A. Heringa-Glasera, 1852—1877 (Bazyleja, Monachium. Simonswald).

ny: „*Du ersehnter Freiheitsmai*“. Natomiast wariant F zawiera tylko, wspólne obu powyższym grupom, trzy pierwsze zwrotki. Ta wstępna część pieśni ma charakter nieoptymistyczny, lamentacyjny. Taki ton utrzymują także i w dalszych zwrotkach przekazy A—C (por. zwrotki 4—6). Natomiast w D—E druga część tekstu brzmi inaczej: optymistycznie i bojowo.

Nasuwa się przypuszczenie, że powyższe dwa typy przekazów wiążą się z dwoma różnymi sytuacjami historycznymi, przy czym typ pierwszy, nieoptymistyczny — z klęską powstania listopadowego. Przypuszczenie, że typ optymistyczny odzwierciedla ponowny zryw polskiego ruchu wolnościowego w latach 1846 i 1848, rozбивa się o to, że dokumentację doń znajdujemy już w roku 1841.

W dyskusji nad chronologią podstawowe znaczenie ma wariant G, pt. *Mailed* znany z publikacji Leonharda²⁰. Posiada on (pomijając odmianki stylistyczne) następujące analogie z omówionymi dotąd wariantami: zwrotka 1G odpowiada zwrotce 1A, 2G — 2A, 3G — 3A, 4G — 4D, 5G — 5D, 6G — 4A, 7G — 5A, 8G — 6A. Przed zwrotką 6 podtytuł: „1832“.

Powstanie listopadowe było w pierwszym półroczu dla Polaków zwycięskie; pierwszą ciężką klęską poniosło polskie wojsko dopiero 26 maja 1831 pod Ostrołęką. 3 maja 1831 panował więc jeszcze w Polsce nastrój optymistyczny. Jego wyrazem są w naszej pieśni zwrotki G 4—5, DE 4—5. Po klęsce pieśń otrzymuje nowe zakończenie: w wariacie G zwrotki 6—8, w wariantach A—C zwrotki 4—6.

Niemiecka *Pieśń majowa* (G) zarówno w tekście, jak w melodii nawiązuje do polskiej pieśni na cześć 3 maja 1791. Mimo że konstytucji z 1791 r. nie zdołano już wprowadzić w życie, jednak w świadomości ludu dzień jej uchwalenia był dniem święta narodowego, a samą konstytucję określa np. zwrotka 2 pieśni słowem „klejnot“.

Według Wojciecha Cybulskiego polska „pieśń o trzecim Maja, skomponowana tuż przed powstaniem, znaczenia swego nabrała dopiero w czasie powstania“²¹. Na wzór tej pieśni i na jej melodię powstawały w latach 1830—1831 nowe pieśni, które „także zyskały powszechne życzliwe przyjęcie“²².

Ów pierwotny tekst stworzył latem 1830 poeta Stanisław Doliwa Starzyński²³. Popularną do dziś melodię pieśni przypisywano Szopenowi, ten

²⁰ Leonhard 2, 296—297. Tak oznaczono pozycję z przypisu 5. Liczba pierwsza wskazuje tom, druga stronę.

²¹ W. Cybulski, *Geschichte der polnischen Dichtkunst in der 1. Hälfte des laufenden Jahrhunderts*. T. 2. Posen 1880, s. 55.

²² *Tamże*, s. 85.

²³ Dane te zaczerpnąłem z pracy magisterskiej E. Knobloch (z Wrocławia) pt. *Trzeci maj w piosence powstania listopadowego*.

jednak wyjaśnił, że twórcą melodii był pewien „warszawski amator“. Wojciech Sowiński — również wymieniany jako twórca melodii — w istocie także nim nie jest. Napisał wprawdzie melodię do tego samego tekstu, ale nigdy nie uzyskała ona popularności²⁴.

Tekst Starzyńskiego (H) rozpoczyna się incipitem: „Nienawidzę was, próżniaki“. Zwrotka 2 odnosi się do uroczystości 3 maja, podczas której w latach dwudziestych członkowie Towarzystwa Akademików zbierali się potajemnie w Lasku Bielańskim, by rocznicę konstytucji uczcić pochodem; tego rodzaju pochody odbywały się też w innych miejscach. W okresie powstania pieśń zyskała największą popularność; tekst jej był wielokrotnie parafrazowany, melodię podkładano pod nowe teksty. W kwietniu 1831 Konstanty Gaszyński ułożył nowy tekst, który opublikowany został w *Kurierze Warszawskim* (1831, nr 93) i zdobył szybko popularność. Ten tekst został przetłumaczony na niemiecki i ukazał się (podług dotąd nie sprawdzonych danych) w *Warschauer Zeitung* (1831, nr 92): „*Der dritte Mai. Nach der polnischen Melodie: Nienawidzę was, próżniaki*“. *Kurier Polski* donosił:

Ulubiona pieśń 3 maja, wytłumaczona stosownie do rytmu polskiego na język niemiecki i umieszczona w tutejszej niemieckiej gazecie, zaczyna się upowszechniać za granicą; jest śpiewaną przez młode Niemki z upodobaniem²⁵.

Pieśń Gaszyńskiego *Wspomnienie o maju* zaczyna się od słów: „Pamiętasz, bracie kochany“ (J)²⁶.

Po klęsce powstania wiersze Starzyńskiego i Gaszyńskiego straciły w Polsce aktualność i poszły w niepamięć. Utrzymała się śpiewana na tę samą melodię i w takim samym układzie stroficznym pieśń *Witaj, majowa jutrzeńko* (autor Rajnold Suchodolski) ułożona także w kwietniu 1831 (wariant K).

Również po upadku powstania rodziły się nowe parafrazy *Trzeciego Maja*: m. in *Trzeci maj porewolucyjny* o incipicie: „Przyjacielu, folguj duszy“.

Z cytowanych wyżej polskich pieśni wariant J jest bezpośrednim wzorem pieśni niemieckiej. Zgadza się to z przytoczoną informacją *Kuriera Polskiego*. Strofki J 1—2 odpowiadają zwrotkom G 1—3. Pieśń niemiecka okazuje się dokładną pod względem metryki i budowy, lecz dość swobodną pod względem treści przeróbką polskiego tekstu: G 3 odpowiada J 2, G 1—2 jest parafrazą J 1. Zwrotki G 4—5 nie mają odpowiednika w polskim oryginale, pochodzą od tłumacza, który wykorzystał tu

²⁴ J. Horoszkiewicz, *Wspomnienia roku 1830/1831*. Leipzig 1880, s. 13.

²⁵ *Kurier Polski*, 1831, nr 516, z 23 V.

²⁶ *Bard oswobodzonej Polski*. Leipzig 1881, s. 291.

zwrotki 3—8 oryginału. Tłumacz czerpał zapewne inwencję także z innych popularnych w tym czasie pieśni o 3 maju.

Tekst opublikowany przez Leonharda (G 1—5) jest najprawdopodobniej identyczny z tym, jaki ukazał się w *Warschauer Zeitung* w 1831 r. (kopii tego wariantu dotąd nie mogłem uzyskać). Druga część niemieckiej pieśni („1832“), ułożona później, po klęsce, pochodzi widocznie w całości od niemieckiego poety, który włożył w nią własne poglądy i nadzieje. Ta druga część powstała prawdopodobnie wiosną 1832, kiedy ruch demokratyczny w Niemczech przeżywał wielkie nasilenie; wiadomo, że na uroczystości w Hambach (maj 1832) przyjaźń z polskimi bojownikami o wolność odegrała ważną rolę.

Leonhard nie zna autora niemieckiego tekstu G i przytacza pieśń jako utwór anonimowy. Natomiast Hoffmann von Fallersleben podaje następujące szczegóły dotyczące naszej pieśni:

Autor August von Drake, ur. w Braunschweig 17 czerwca 1789; żył w Warszawie. Polska melodia ludowa. Tekst i melodia w *Liederbuch für deutsche Studenten* (wyd. 2: Halle 1852)²⁷.

W wydaniu czwartym podano obszerniej:

Autor August von Drake. Polska melodia ludowa. Tekst i melodia u Schanza i Paruckera, *Deutsches Liederbuch*, Leipzig 1848, s. 366; następnie w *Liederbuch für deutsche Studenten*, wyd. 2: Halle 1852. [...].

Drake, August v.: urodzony 17 czerwca 1798 w Braunschweig, żył około r. 1830 i później w Warszawie; zmarł?²⁸

O Augustie von Drake udało się prócz tego uzyskać następujące wiadomości: pracował literacko w Polsce, zwłaszcza jako tłumacz. Był nadto wydawcą *Polnische Miscellen* (1826—1827), które zawierają jego własne prace oraz prace S. H. Merzbacha i Juliusza Kolberga, a poza tym przekłady z Kochanowskiego, Brodzińskiego, Mickiewicza i innych²⁹.

²⁷ Hoffmann von Fallersleben nr 101 [= Hoffmann von Fallersleben, *Unsere volkstümlichen Lieder*. Wyd. 2. Leipzig 1859, nr 101]. Tytuł *Liederbuch für deutsche Studenten* nie jest dokładny. Institut für deutsche Volkskunde w Berlinie posiada *Neues Hallisches Liederbuch für deutsche Studenten* (Halle 1853, nakładem R. Mühlmann), gdzie na s. 493 czytamy: „Aby ułatwić korzystanie z obecnego zbioru obok zbcru *Hallisches Liederbuch für deutsche Studenten* (Halle 1848), dajemy paginację także według tego ostatniego“. *Neues Hallisches Liederbuch* uważa się zatem za wyd. 2 zbioru *Hallisches Liederbuch* i o nim z pewnością. — tzn. o *Neues Hallisches Liederbuch* — myślał Hoffmann von Fallersleben.

²⁸ Hoffmann-Prahl [= Hoffmann von Fallersleben, wyd. 4. Hrsg. von K. H. Prahl. Leipzig 1900] nr 133. Dane te niedokładnie i bez podania źródła cytuje Böhm 551.

²⁹ Zob. Estreicher I, 337. — *Encyklopedia powszechna*. T. 7. Warszawa 1861, s. 365.

Blizszych danych biograficznych o von Drake nie ma ani w polskich encyklopediach, ani w żadnych pracach literaturoznawczych. Badacz literatury i bibliograf Wiktor Hahn w swej rozprawie *Pierwsze tłumaczenie niemieckie „Mazepy“ J. Słowackiego* mówi wyraźnie: „o samym Drake nie przechowały się żadne wiadomości“³⁰. Data urodzin Drakego, którą podaje von Fallersleben, pochodzi widocznie z jego osobistej wiedzy o współczesnych mu osobach.

Trudno wątpić o autorstwie (wolny przekład i nowy wariant) Drakego. Tylko poeta i tłumacz tak jak on obeznany jak najdokładniej z polskimi stosunkami mógł już w maju 1831 przerobić polską pieśń, która ukazała się w kwietniu tegoż roku. Fakt, że von Drake wiosną 1831 znajdował się w Warszawie, wynika z następującej notki: „*Warschau am 4ten April 1831. Aug. v. Drake*“³¹.

Deutsches Volksliedebuch podaje mylnie nazwisko autora: Johannes Fitz³². Jest to oczywisty błąd. Fitz jest autorem innej pieśni majowej o polskim powstaniu, z której cytuję poniżej zwrotkę 1 i kilka dalszych wierszy:

1. *Hört, deutsche Brüder, Polens Klage!
Sie dringt an jedes Mannes fühlend' Herz.
Wem nicht der Polen trauervolle Lage
Erpresset ein Gefühl von Scham und Schmerz,
Den mag ich nimmer Bruder nennen,
Er kann für Edles nie entbrennen,
Er machet Schand der deutschen Nation,
Ihm zeige jeder Biedre Spott und Hohn!*
4. [.]
*Und es erscheint bald ein schöner Mai,
Wo Deutsche, Polen jauchzen: wir sind frei.*
5. [.]
*Dies schwören wir beim deutschen Fest im Mai,
Wir wollen — alle Völker seien frei!*³³

Źródłem pomyłki w powyższej informacji jest podobieństwo treści i ideologii obu tekstów. Metryka i budowa stroficzna jest tu jednak zupełnie różna.

³⁰ W. Hahn, *Pierwsze tłumaczenie niemieckie „Mazepy“ J. Słowackiego*. Pamiętnik Literacki, 1905, s. 308.

³¹ Znajduje się ona w przedmowie do: J. Lelewel, *Geschichte Polens unter Stanislaus August*. Aus der noch ungedruckten Originalschrift übersetzt von A. v. Drake. Braunschweig 1831.

³² *Deutsches Volksliedebuch*, s. 311.

³³ J. Fitz, *Deutsches Mailied*. Na melodię: *Wo Mut und Kraft in deutschen Seelen flammen*. Tu cyt. za: Leonhard 2, 18-19.

Pieśń majową Fitza śpiewano podczas wspomnianej uroczystości w Hambach. Dodajmy, że spotykamy ją w śpiewnikach jako utwór anonimowy.

Parafraza pieśni *Der Polen Mai* napisana przez Alberta Heinriciego a oparta na melodii i refrenie strofki 1 („*Lieber Mai, holder Mai! Winters Herrschaft ist vorbei!*“³⁴) znana była w Niemczech w latach 1909—1930 i nauczana w szkołach na lekcjach śpiewu, co łatwo udokumentować przy pomocy szkolnych śpiewników³⁴.

Jest rzeczą interesującą, że niemiecka wersja w ciągu swego prawie stuletniego trwania zachowała charakterystyczny dla muzyki polskiej takt mazurka, jakkolwiek zgodnie z niemieckim poczuciem melodii pierwszą ćwierć należałoby rozumieć jako przedtakt i odpowiednio przesunąć cały podział taktowy, co byłoby bliższe akcentuacji tekstu. A oto tekst parafrazy:

1. *Wenn des Frühlings Zauberfinger
pochet an der Erde Pforten,
springet auf der dunkle Zwinger,
und es jubelt allerorten
/:Schöner Mai, holder Mai,
Winters Herrschaft ist vorbei!:/*
2. *Vöglein singen süsse Lieder
in des neuen Lenzes Drange,
und das Herz lauscht immer wieder
dem geheimnisvollen Sange:
/:Schöner Mai, holder Mai,
Winters Herrschaft ist vorbei!:/*
3. *Und das wunderbare Regen
auf dem weiten Erdenraume
will auch mir das Herz bewegen
nach dem bangen Wintertraume;
/:Schöner Mai, holder Mai,
Winters Herrschaft ist vorbei!:/*

*

W wielu śpiewnikach drukowanych w latach trzydziestych i czterdziestych XIX w. pojawia się pieśń o „tysiącu walecznych“. Pieśń tę zapisano później czterokrotnie, na podstawie tradycji ustnej. Tekst A zapisany został około r. 1900:

³⁴ Zob. *Liederbuch für höhere Mädchenschulen*. Wyd. 2. Leipzig 1895, s. 103: „[tekst] Heinriciego; [melodia] polska“. Podobnie: *Frisch gesungen*. Cz. 3. Hannover—Berlin 1914, s. 184. — *Frisch gesungen*. T. 3. Hannover 1929, s. 106.

Nr 193: „IN WARSCHAU SCHWUREN TAUSEND AUF DEN KNIEN“

Wariant A

1. *In Warschau schwuren Tausend auf den Knien:
Kein Schuss im heil'gen Kampfe sei getan.
Tambour, schlag' an! Zum Blachfeld lasst uns ziehen,
Wir greifen nur mit Bajonetten an!
Und ewig kennt das Vaterland und nennt
Mit stillem Schmerz sein viertes Regiment.*
2. *Und als wir dort bei Praga blutig rangen,
Hat von uns keiner einen Schuss getan.
Und als wir dort den argen Todfeind zwangen,
Mit Bajonetten ging es drauf und dran.
Fragt Praga, das die treuen Polen kennt,
Wir waren dort das vierte Regiment.*
3. *Drang auch der Feind mit tausend Feuerschlünden
Bei Ostrolenka grimmig auf uns an,
Doch wussten wir sein düster Herz zu finden,
Mit Bajonetten brachen wir uns Bahn.
Fragt Ostrolenka, das uns blutend nennt,
Wir waren dort das vierte Regiment.*
4. *Und ob viel wackre Männerherzen brachen,
Doch griffen wir mit Bajonetten an,
Und ob wir auch dem Schicksal unterlagen,
Doch hatte keiner einen Schuss getan.
Wo blutigrot zum Meer die Weichsel rinnt,
Dort blutete das vierte Regiment.*
5. *Doch weh, das Vaterland verloren!
Ach fraget nicht, wer uns das Leid getan!
Weh allen, die in Polenland geboren,
Die Wunden fangen frisch zu bluten an!
Und fragt ihr, wo die ärgste Wunde brennt?
Ach, Polen kennt sein viertes Regiment!*
6. *Gott mit euch, Brüder, die vom Tod getroffen,
An unsrer Seite dort wir stürzen sahn!
Wir leben noch, die Wunden stehen offen,
Und um die teure Heimat ist's getan.
Herr Gott im Himmel, schenk' ein gnädig End'
Uns letzten noch vom vierten Regiment!*
7. *Von Polen her im Nebelgrauen rücken
Zehn Grenadiere in das Preussenland,
Mit dumpfem Schweigen, gramumwölkten Blicken,
Ein „Wer da?“ schallt — sie stehen fest gebannt,
Und Einer spricht: „Vom Vaterland getrennt
Die letzten Zehn vom vierten Regiment!“³⁵*

³⁵ Glock nr 65; 266: „z Krozigen, okręg Staufen; przekaz ustny“.

Uprzejmemu pośrednictwu Franza Schunko z Wiednia zawdzięczam następny przekaz (B) i informację: „w fascykule 169/12 posiadamy jeszcze jedną 7-zwrotkową odmianę tej pieśni, z Walpersdorf w Dolnej Austrii z r. 1894; oba teksty pochodzą z ulotki wiedeńskiej wydanej w drugiej poł. XIX wieku“³⁶. Tekst przekazu B:

1. *Bei Warschau schwuren zehntausend auf den Knien,
kein Schuss im heiligen Kampfe sei getan,
Tambour schlag ein, zum Schlachtfeld lasst uns ziehen,
Wir griffen nur mit Bajonetten an;
denn ewig das Vaterland uns nennt,
mit stillem Schmerz das 4. Regiment.*
2. *Und als wir dort bei Praga blutig rangen,
hat doch kein Kamerad einen Schuss getan,
und als wir ihn, den Erzfeind dort bezwangen,
mit Bajonetten griffen wir nur an;
fragt Praga, das uns treue Polen kennt,
Wie wir dort fochten, sein 4. Regiment.*
3. *Drang der Feind mit tausend Feuerschlünden
bei Ostrolenka wütend auf uns heran,
wir wussten doch sein tückisch Herz zu finden,
mit Bajonetten griffen wir nur an;
fragt Ostrolenka, das uns blutig kennt,
wie wir da fochten, sein 4. Regiment.*
4. *Schlaft wohl, die den Tod gefunden,
an unsrer Seit wir stürzen sahn,
wir leben noch und offen stehn die Wunden,
denn um die Heimat ist es getan;
wo blutigrot zum Meer die Wechsel rinnt,
dort blutete das 4. Regiment.*
5. *O Gott im Himmel, das teure Vaterland verloren,
doch fragt nicht, wer dies Leid uns getan,
o weh uns allen, die im Polen sind geboren,
die Wunden fangen frisch zu bluten an;
o Gott, gib uns ein gnädigens End,
uns letzten doch vom 4. Regiment.*
6. *Von den Berges grauen Rücken...
ziehn 10 Grenadier hin ins...
mit düstern Schweigen, Gram und welken Blicken,
ein... da schlat sie festgebannt;
nur einer sprach, vom Vaterland getrennt,
die letzten Zehn vom 4. Regiment*^{36a}.

³⁶ Fascykuly znajdują się w: Österreichisches Volksliedwerk beim Bundesministerium für Unterricht, Arbeitsausschuss für Wien und Niederösterreich.

^{36a} Śpiewał L. Kirchberger, Waydhofen a/Ybbs, Dolna Austria, 1906. Volksliedarchiv für Wien und Niederösterreich, 169/12.

Fritz Heeger przytacza 7-zwrotkowy tekst (przekaz C) „z Bissersheim i Leistadt“ w Palatynacie Reńskim, zapisany około 1900 roku³⁷. Przekaz ten odpowiada w zasadzie tekstowi G₁.

Bender podaje wśród *Pieśni mego czasu* („około 1853—1860“) początkowe wiersze wielu nie przedrukowanych w całości pieśni, między nimi także *Zu Warschau schwuren 1000 auf den Knien* (przekaz D)³⁸. Przekaz E znajduje się w dziele Jungbauera (incipit: „*In Warschau schwuren Tausend auf den Knieen*“) ³⁹. Przytacza go Meissner. W *Zeitschrift für Volkskunde* podano (przekaz F) tylko jeden wiersz z przekazu 6-zwrotkowego⁴⁰, znajdującego się najpewniej w ręcznie pisanym śpiewniku z roku 1893. Przekaz G znajduje się w *Illustriertes Volksliederbuch*. Na podstawie kilku pieśni wojennych z lat 1870—1871 można ustalić datę śpiewnika na lata siedemdziesiąte. Tu pod numerem 327 pieśń *Die letzten Zehn*⁴¹. W stosunku do przekazu A pojawiają się tu jedynie różnice stylistyczne. Przekaz G₁ mieści się w śpiewniku Algiera⁴². Z listu Kliera wydobywam informację o przekazie G₂:

Do znacznego rozpowszechnienia [pieśni warszawskiej] w dawnej Austrii przyczyniły się przypuszczalnie ulotne druki; jeden taki druk znam i posiadam. Jest to druk z miedziorytem M. Mossbecka, wydany we Wiedniu: „*Die letzten 10 vom 4. Regiment. Gedicht von Julius Mosen*“⁴³.

Popularność pieśni warszawskiej w Austrii jeszcze na początku naszego wieku objawia się także w tym, że w 1914 r. w czwartym wiedeńskim pułku piechoty (*Deutschmeister*) została ona sparafrazowana w pewnym duecie:

*Aber beim Dreinhau'n, beim Stürmen und beim Fechten,
Da warn ma d'letzten zwa vom 4. Regiment*⁴⁴.

Autorem tekstu jest Julius Mosen (1803—1867). Jak twierdzi Hoffmann-Prahl, wiersz powstał 5 stycznia 1832⁴⁵; musiał być rychło opubli-

³⁷ Heeger 11 i n.

³⁸ A. Bender, *Oberschefflenzer Volkslieder*. Karlsruhe 1902, s. 210.

³⁹ G. Jungbauer, *Bibliographie des deutschen Volksliedes in Böhmen*. 1913, nr 1771. Cyt. J. Meissner w: *Mitteilungen des Vereins für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues*, 1911, s. 16. Ale tylko incipit.

⁴⁰ *Zeitschrift für Volkskunde*, 1916, s. 337: „z Ruma, Syrmien (dawna prowincja Węgier)“.

⁴¹ *Illustriertes Volksliederbuch*. Eine Sammlung der schönsten, beliebtesten und bekanntesten Volks-, Jägers- [...] Gesellschaftslieder. Lahr b. r.

⁴² Algier nr 853.

⁴³ Zbiór K. M. Kliera, Mossbeck nr 463. Miedzioryt przedstawia: słup graniczny oraz straż graniczną, a bliżej dziesięciu ostatnich Polaków.

⁴⁴ Druk ulotny J. Blaha, Wiedeń I, nr 854. Według życzliwej wskazówki K. M. Kliera.

⁴⁵ Hoffmann-Prahl nr 741.

kowany, zapewne w jakimś czasopiśmie albo almanachu. Wersja drukowana w 1836 r. różni się tylko wariantami stylistycznymi w stosunku do przekazu określonego tu symbolem A (w odpowiednich wierszach wersji drukowanej mamy: 1 *Zu*; 3 *lass*; 8 *Kein Kamerad hat*; 14 *Ostralenka*; 15 *tückisch Herz*; 16 *die Bahn*; 17 *Ostralenka*; 23 *rennt*; 25 *O weh! das heil'ge Vaterland*; 26 *dies Leid*; 29 *Doch fragt; tiefste Wunde*; 31 *Ade, ihr Brüder, die zu Tod*; 34 *die Heimat ewig*; 39 *Mit düst'rem*)⁴⁶.

Wkrótce skomponowano do wiersza Mosena melodię — zrobiło to nawet kilku kompozytorów — i pieśń cieszyła się dużym powodzeniem. Na ogół wiersz nie uległ w śpiewie większym zmianom; wariant A i warianty ze śpiewników zachowały siedem zwrotek, zaś B i F mają po sześć zwrotek⁴⁷. Większe ślady zmian i zniekształceń pojawiają się w wersji B, co wynika zapewne z błędów w przepisywaniu i odczytywaniu.

Jak mnie informuje L. Richter, pieśń znalazła się już w 1832 r. w gronym na wielu niemieckich scenach wodewilu Lortzinga *Der Pole und sein Kind*. Miała melodię molową. Później śpiewano ją na melodię durową (K). Wynika to z wszelką pewnością z następujących przesłanek: w śpiewnikach socjaldemokratycznego ruchu lat siedemdziesiątych (co jest, dodajmy, dowodem popularności warszawskiej pieśni w tak późnym czasie) znajdujemy następujący zapis odnoszący się do opozycyjnej pieśni żołnierskiej *Ich bin Soldat, doch bin ich es nicht gerne*: „Na nutę: *Bei Warschau schwuren Tausend auf den Knien*“. Informacje dotyczące pieśni żołnierskiej dają wskazówkę co do melodii. Melodia ta (K) została przejęta z pieśni *Denkst du daran, mein tapfrer Lagenka*. Potwierdzeniem mego przypuszczenia jest nadto fakt, że naszą pieśń — przetłumaczoną i spopularyzowaną — również w Polsce śpiewano na melodię durową⁴⁸.

Pieśń Mosena została dwa razy przetłumaczona na język polski: przez Jana Nepomucena Kamińskiego i przez Kazimierza Brodzińskiego. Tłumaczenie Kamińskiego zjawia się w wielu śpiewnikach w. XIX i XX i „jeszcze dzisiaj jest w Polsce popularne“⁴⁹ (znane jako *Tysiąc walecznych* lub *Walecznych tysięcy* — albo jako *Pulk czwarty*).

*

Z zapisu archiwalnego wydobywamy jeszcze inny utwór z grupy *Polenlieder*:

⁴⁶ J. Mos en, *Gedichte*. Leipzig 1836, s. 89.

⁴⁷ Zob. przypisy 36^a i 40.

⁴⁸ Informacje o melodiach pieśni nr 193 podaje Hoffmann-Prahl.

⁴⁹ Por. *Wojenna pieśń polska*. Zebrał i ułożył Z. Andrzejewski. T. 2. Warszawa 1939, nr 40, s. 89 i n. — J. Znamirska. *Liryka powstania listopadowego*. Warszawa 1930, s. 130, przypis 4.

Nr 194: „FORDRE NIEMAND, MEIN SCHICKSAL ZU HÖREN“

Wariant A

1. *Fordre niemand, mein Schicksal zu hören,
Dem das Leben noch wonnevoll winkt.
Ich muss mein Vaterland entbehren,
Wo ich als Knabe so geliebt.
O Vaterland, dich nur beklag ich,
Du bist des Glanzes beraubt,
Dich beweinend zum Grab hin ich trage [=trag ich!]
Meine Ehr und das alternde Haupt.*
2. *Keine Hoffnung ist Wahrheit geworden,
Selbst des Jünglings hochklopfende Brust,
Die halt im heissen Norden
Selbst der Liebe zu entsagen gewusst.
O Vaterland usw.*
3. *Nach Amerika soll ich steigen
Und in Polen entsagt ich der Welt.
Meinen Namen lasst mich verschweigen,
Ich bin nichts als ein sterbender Held.
O Vaterland usw.⁵⁰*

Z publikacji Glocka wydobywamy przekaz B:

1. *Fordre niemand, mein Schicksal zu hören,
Dem das Leben noch einmal winkt!
Ja wohl! könnte ich Geister beschwören,
Die der Acheron besser verschlingt.
Aus dem Leben mit Schlachten verkettet,
Aus dem Kampfe mit Lorbeer umlaubt,
Hab' ich nichts, hab' ich gar nichts gerettet
Als die Ehr und dies alternde Haupt.*
2. *Keine Hoffnung ist Wahrheit geworden,
Selbst der Jünglings hochklopfende Brust
Hat im lieberglühenden Herzen
Ihrer Lieb' zu entsagen gewusst.
Zu des Vaterlands Rettung berufen,
Schwer verwundet, von Feinden umschraubt,
Blieb mir unter den feindlichen Hufen
Nur die Ehr' und dies blutende Haupt.*
3. *In Amerika sollte ich schweigen
Und in Polen entsagt' ich der Welt,
Lasset mich meinen Namen verschweigen,
Ich bin nichts als ein sterbender Held.
O mein Vaterland, dich nur beklag ich,
Ja, du bist deines Glanzes beraubt,*

⁵⁰ DVA A 18689. Rothrist, Aargau (Schweizer Archiv 724).

*Dich beweinand, zum Grabe hin trag' ich
Meine Ehr und mein sinkendes Haupt*⁵¹.

Przekaz C znajduje się w ręcznie pisanyim śpiewniku Laury Härtel (z Chojnowa na Śląsku)⁵². W tekście nieduże zmiany w stosunku do przekazu B.

Najbliższy tekstowi C przekaz D znajduje się w rękopiśmiennym śpiewniku Wilhelma Linke z Dobroszowa na Śląsku⁵³. Fritz Heeger podaje wariant E omawianej pieśni z *Oppauer Liederbuch aus dem Jahre 1857*⁵⁴, gdzie nosi ona tytuł *Bertrands Rückkehr* i znajduje się bezpośrednio po pieśni *Bertrands Abschied*, odnosi się zatem do generała Bertranda. Heeger dodaje przy tym:

Zapisy tej pieśni pochodzą z Bosenbach, Herschweiler-Petersheim, Kandel, Oppau, Wachenheim, Waldsee, Wörth (śpiewnik rękopiśmienny 1848).

Z informacji Heegera wynika, że w Palatynacie Reńskim pieśń była szeroko rozpowszechniona jeszcze około roku 1900. Przekaz Heegera jest najbliższy oryginałowi Holteia (K).

Wariant F odnotowany został u Wolframa w *Nassauische Volkslieder*, gdzie w „spisie ludowych i popularnych pieśni, jakie nie zostały włączone do zbioru“, znajduje się m. in. incipit: „*Fordre Niemand mein Schicksal zu hören*“⁵⁵.

Wiadomość o przekazie G zawdzięczam uprzejmej wskazówce Johanna Künziga. Incipit figuruje u Götzelmana wśród starych pieśni⁵⁶. Tekst pełny H znajduje się w publikacji Gehnego⁵⁷. Wykazuje on drobne tylko różnice w stosunku do oryginału Holteia (K). Jeszcze jeden — prócz A — przekaz szwajcarski J zachował trzy zwrotki tekstu i początek melodii⁵⁸. Pieśń — podobnie jak tekst nr 195 — pochodzi z Holteia sztuki teatralnej ze śpiewami (tzw. śpiewogry) pt. *Der alte Feldherr* (ułożonej i po raz pierwszy wystawionej w r. 1825, a drukowanej w roku 1829)⁵⁹. Przekaz — omówiony wyżej — określmymy mianem K.

⁵¹ Glock nr 67; 266: „z Sinsheim, okręg Elsenz, rękopiśmienny śpiewnik Karola Laux“.

⁵² *Mitteilungen der schlesischen Gesellschaft für Volkskunde*, 1919, s. 210.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Heeger 13 i n.

⁵⁵ E. H. Wolfram, *Nassauische Volkslieder*. Berlin 1894, s. 480.

⁵⁶ A. Götzelmann, *Hainstadt*. Würzburg 1922, s. 384.

⁵⁷ F. Gehne, *Volkslieder und Balladen*. W: K. Lehrmann und W. Schmidt, *Die Altmark und ihre Bewohner*. Stendal 1912, s. 410.

⁵⁸ DVA A 23329, Sitzberg bei Wila (Schweizer Archiv 60 93).

⁵⁹ W: *Jahrbuch deutscher Bühnenspiele*. T. 8. Berlin 1829, s. 13.

1. *Ford're Niemand mein Schicksal zu hören,
Dem das Leben noch wonnevoll winkt,
Ja wohl könnte ich Geister beschwören,
Die der Acheron besser verschlingt.
Aus dem Leben mit Schlachten verkettet,
Aus dem Kampfe von Lorbeer umlaubt,
Hab' ich nichts, hab' ich gar nichts gerettet,
Als die Ehr' und dies alternde Haupt.*
2. *Keine Hoffnung ist Wahrheit geworden,
Selbst des Jünglings hochklopfende Brust
Hat im liebeblühenden Norden
Ihrer Liebe entsagen gemusst.
Zu des Vaterlands Rettung berufen,
Schwer verwundet, von Feinden umschraubt,
Blieb mir unter den feindlichen Hufen
Nur die Ehr! und dies alternde Haupt.*
3. *In Amerika sollte ich steigen
Und in Polen entsagt' ich der Welt,
Lasset mich meinen Namen verschweigen,
Ich bin nichts als ein sterbender Held.
O mein Vaterland, dich nur beklag' ich,
Ja, du bist deines Glanzes beraubt, —
Dich beweinend zum Grabe hin trag' ich
Meine Ehr' und mein sinkendes Haupt.*

W *Beiträge für das Königstädter Theater* ukazała się wersja sztuki *Der alte Feldherr*, przerobiona przez Holteia po powstaniu 1830—1831⁶⁰; wersja ta wykazuje następujące różnice w tekście pieśni: 1 *Fodre*; 16 *dies blutende Haupt*; 17 *In Amerika sollt ich einst steigen*; 18 *Doch in Polen*.

Wariant L, opublikowany przez Algiera⁶¹, wykazuje niewielkie odchylenia od oryginału K. O dużym rozpowszechnieniu pieśni Holteia aż do lat siedemdziesiątych XIX w. świadczy jej obecność w popularnych, użytkowych śpiewnikach oraz liczne parafrazy⁶².

Spośród przekazów ludowej tradycji (A—J) jedynie wariant A uległ typowym zniekształceniom pieśni. W tekście tym druga część zwrotki 3 stała się refrenem; sprzyjał tej zmianie fakt, że ostatni wiersz był już w oryginale wspólny wszystkim zwrotkom. Dzięki tej popularnej formie refrenu odpadł szereg wierszy stylistycznie niepopularnych; oczywiście odpadł wers ze słowem *Acheron*, które — jako szczególnie niepopularne — w przekazach D, E i J zmieniło się w *Argwohn* lub w *Asche vom*. Wariant A jest zatem cennym dowodem rozpowszechnienia tekstu wśród ludu.

⁶⁰ K. v. Holtei, *Beiträge für das Königstädter Theater*. T. 1. Wiesbaden 1832.

⁶¹ Algier nr 513.

⁶² Por. np. A. Härtels *Deutsches Liederlexikon*. Leipzig 1865, nr 272.

W tekście (wariant K) wydanej w 1829 r. sztuki Holteia *Der alte Feldherr* nie ma żadnych melodii, ani wskazówek do nich, na końcu znajduje się jednak uwaga:

Dopisek autora. Melodie do tych piosenek są po części pochodzenia francuskiego, po części zaś są niemieckimi pieśniami ludowymi. Pierwszy i trzeci chór żołnierzy śpiewa podług polskich melodii narodowych. Sceny i prywatne towarzystwa, które chcą wystawić tę śpiewogrę [*Liederspiel*], mogą otrzymać partyturę po uiszczeniu należności za kopiowanie u suflera Königstädtische Bühne, pana Justa.

Natomiast przy przerobionej wersji sztuki jest wprawdzie „załącznik muzyczny do *Starego wodza*“ z trzema melodiami, brak tu jednak melodii do naszej pieśni i do *Denkst du daran, mein tapfrer Lagienka*, nie ma też żadnych wskazówek co do melodii.

Po długich poszukiwaniach udało mi się otrzymać wyciąg fortepianowy „śpiewogry“⁶³. Wyciąg ten nie nosi daty (jako rok nabycia biblioteka wpisała 1880). Porównanie drugiej wersji *Starego wodza* z wersją przerobioną wykazuje, że wyciąg zawiera tekst pierwszej wersji (1829), musiał zatem powstać przed rokiem 1832.

Do tej oryginalnej melodii nawiązują śpiewniki XIX wieku⁶⁴. U Hoffmanna von Fallersleben czytamy: „Nad tekstem wskaźnik melodii: *D'un héros que la France revère*“⁶⁵. Tej wskazówki nie mogłem dotąd znaleźć w edycji Holteia, nie ma jej także w wyciągu fortepianowym „śpiewogry“. Widocznie Holtei i tutaj — jak w innej popularnej pieśni z tej sztuki: *Denkst du daran, mein tapfrer Lagienka* — użył melodii francuskiej, której jednak nie mogłem dotychczas zidentyfikować.

Paul Mies w swej książce *Das kölnische Volks- und Karnevalslied* daje cały rozdział pt. *Die Melodien: „Denkst du daran“ und „Fordere niemand“*⁶⁶. Obie melodie zawiera jeszcze wydany w 1935 r. album kolońskich pieśni karnawałowych. W ostatniej ćwierci XIX stulecia melodia *Denkst du daran* była bardzo lubiana; „wybierano ją zwłaszcza wtedy, gdy w tekście chodziło o wspomnienia, pożegnania i smętne myśli“⁶⁷.

Mies wymienia dziesięć pieśni na tę melodię, trzy z nich przedrukowuje.

Jak wspomniano, pieśń była podstawą licznych parodii. Pisze o tym Oskar Schade:

⁶³ K. v. Holtei, *Der Alte Feldherr*. Vollständiger Klavierauszug von C. W. Hennig. Berlin b. r.

⁶⁴ Np. Göpel's *Deutsches Lieder- und Commers-Buch*. Stuttgart [1848]. Z nieznanymi odmianami w: Härtels *Deutsches Liederlexikon*.

⁶⁵ Hoffmann von Fallersleben nr 344.

⁶⁶ P. Mies, *Das kölnische Volks- und Karnevalslied*. Köln 1951, s. 182—186. Zob. też s. 49 i 51.

⁶⁷ *Album kölnischer Karnevalslieder*. [Köln] 1935.

Także ten sentymentalny szlagier po latach ulicznej popularności żył jeszcze długo w różnego rodzaju parodiach i parafrazach: w „komersbuchach“, w śpiewie jarmarcznym, aktualnym, okolicznościowym wierszyku. Por. także W. Marr, *Das junge Deutschland in der Schweiz*. Leipzig 1846⁶⁸.

Podajemy poniżej za Schadem pieśń rzemieślniczą z lat czterdziestych w. XIX (przekaz N):

1. *Fordre niemand, mein Schicksal zu hören
Von euch allen, die ihr in Arbeit steht.
Ja wohl könnte ich Meister beschwören,
Es wär doch bis morgen schon zu spät.
Auf der Wanderschaft lustigen Tagen
Setzt ich Kleider und Reisegeld zu.
So hab ich denn nun weiter nichts zu tragen
Als mei'n Rock und mein'n Stock und die Schuh'!*

2. *Keine Hoffnung ist Wahrheit geworden,
Selbst in Schlesien war alles besetzt.
Als ich reiste über Frankfurt nad Norden,
Ward ich stets von Gendarmen gehetzt.
Von Stettin aus nach Hause geschrieben,
Ging ich dennoch Berlin erst noch zu.
So ist mir denn nun weiter nichts geblieben
Als mein Rock und mein Stock und die Schuh'!*

3. *In der Heimat darf ich mich nicht zeigen,
Denn dahin ist das Geld und der Rock.
Lasst mich meinen Namen verschweigen,
Denn sonst droht mir ein knotiger Stock.
Statt in Betten in Wäldern gebettet,
O ich hatte nur wenig Ruh.
So hab ich denn in der Fremde nichts gerettet
Als die Hosen und zerrissene Schuh'!*

O pieśni powyższej informacja u Bertholda Auerbacha:

Kiedy dowiadywałem się o odpisy, otrzymałem — można to tak określić — parodię pieśni o Kościuszcze, która chyba dowodnie wskazuje, jaki obrót teraz biorą i do czego nawiązują pieśni czeladników rzemieślniczych; hanowerczyk odpisał ją od norymberczyka, który ułożył ją pono wspólnie z innymi⁶⁹.

Pieśń rzemieślnika — jak widać z porównania — nawiązuje do tekstu pierwotnego, tu i ówdzie dowcipnie go parodiując.

Pieśń nasza ma też interesujące związki ze znaną przed I wojną światową i bardzo rozpowszechnioną podczas wojny pieśnią żołnierską *Hamburglied: Ich will euch mein Schicksal erzählen*.

⁶⁸ O. Schade, *Deutsche Handwerkerlieder*. Leipzig 1865, s. 187.

⁶⁹ *Freihafen*, 1843, z. 1, s. 133—134.

Tekst pierwotny *Fordre niemand, mein Schicksal zu hören* został w 1871 r. przetłumaczony na język polski przez Henryka Merzbacha pt: *Kościuszko* („przez Karola von Holtei“) (incipit: „O, nie pragnijcie znać moich losów“) ⁷⁰.

•

Nr 195: „DENKST DU DARAN, MEIN TAPFERER LAGIENKA“

Wariant A

1. *Denkst du daran, mein tapferer Labienka,
Dass ich dereinst in unsrem Vaterland
An eurer Spitze noch bei Dubienka,
Viertausend gegen Sechszehntausend stand?
Denkst du daran, wie ich vom Feind umgeben
Mit Mühe nur die Freiheit uns gewann?
Ich denke dran, ich danke dir mein Leben.
Doch du, Soldat, Soldat, denkst du daran?*
2. *Denkst du daran, wie wir bei Krakau schlugen
Den Bären gleich, die keine Wunden scheun,
Wie wir den Sieg durch alle Feinde trugen,
Von dir geführt nach Krakaus Stadt hinein?
Wir hatten keine kriegsgerechten Waffen,
Die Sense nur schwang jeder Ackersmann,
Doch machten wir dem Feind' zu schaffen.
O Feldherr, sprich: Gedenkst du noch daran?*
3. *Denkst du daran, wie stark wir im Entbehren,
Die Ehre allem wussten vorzuziehn,
Gedenkst du an das tückische Verschwören
Meineid'ger Freunde dort bei Scekrezyn?
Wir litten viel, wir darbtten, doch wir schwiegen,
Die Träne floss, das treue Herzblut rann,
Und dennoch flogen wir zu kühnen Siegen!
O sprich, Soldat, Soldat, denkst du daran?*
4. *Denkst du daran, wie in des Kampfes Wettern
Mein Säbel blitzte stets in deiner Näh',
Als du verlassen von den Siegesgöttern
Schon sinkend riefst: Finis Poloniae!
Du sankst, mit dir des Landes letztes Hoffen,
So vieler Heil in einem einz'gen Mann.
Dass damals mich dein Trauerblick getroffen,
O grosser Feldherr, denkst du noch daran?*

⁷⁰ Tygodnik Wielkopolski, 1871, s. 473. Przedruk w: G. Kohn, *Polska w świetle niemieckiej poezji*. Sambor 1890—1891, s. 101. U R. F. Arnolda (*Tadeusz Kościuszko in der deutschen Literatur*. Berlin 1898, s. 28) jedynie wiadomość o tym przekładzie.

5. *Ich denke dran. Weh, meine Stimme zittert
Und mir erbleicht der Freude letzter Glanz,
Ich seh' im Sturm der Zeiten schon verwittert,
Dennoch geflochten unsern Lorbeerkranz.
Geh' du mit mir, und sinkt mein Haupt darnieder,
Umfang ich einst den Tod als Held und Mann,
Dann schliesse mir die müden Augenlider
Und scheidend sprich: Soldat, denkst du daran?*

Pieśń jest dialogiem dawnego bohatera polskiej walki o wolność z r. 1792 i 1794, „starego wodza“ Tadeusza Kościuszki, z jego żołnierzem Łagienką. Przekaz powyższy pochodzi ze śpiewnika Glocka⁷¹. W śpiewniku Böhme'go znajduje się wariant (B) wraz z melodią⁷². Ale jedynie zwrotka 5 ma w tym wariacie zupełnie odmienny kształt:

5. *Denkst du daran, doch nein, das sei vergangen,
Genug der Klagen! Lebet wohl und geht!
Vielleicht dass ihr dereinst mit glühnden Wangen
An eures alten Feldherrn Grabe steht!
Dann seid gewiss: Mein Geist wird euch umschweben,
Er wird für euch vor Gottes Trone...;
Und will er euch nicht ehrenvoll erheben,
So lass er ehrenvoll euch untergehn!*

Z rękopiśmiennego śpiewnika Laury Härtel⁷³ pochodzi przekaz C, różniący się od poprzedniego tylko nielicznymi stylistycznymi odmiankami. Zwrotka 5 oparta tu na wzorze A i B.

Pieśń *Denkst du daran, mein tapfrer Lagienka* pojawiała się jeszcze przez dłuższy czas w wielu ręcznie pisanych śpiewnikach. W Palatynacie jest ona znana w Ginsweiler, Kandel, Oppau (rękopiśmienny śpiewnik z r. 1857), Schallodenbach, Rieschweiler i Wörth (rękopiśmienny śpiewnik z lat sześćdziesiątych)⁷⁴.

W śpiewniku z Oppau (D) pieśń opatrzona jest napisem: „*Polenaufstand durch Kosziusko 1832*“(!)⁷⁵. W Palatynacie pieśń ta jest śpiewana — z niewielu odchyleniami — tak, jak podaje ją Böhme (przekaz B). Zwrotka 5 oparta jest na wersji A.

W roku 1866 melodię pieśni przeniesiono na inny tekst: *Kaum war die Schlacht bei Königsgrätz vorüber*.

Pieśń pochodzi z wielokrotnie już tu wspomnianej sztuki *Der alte Feldherr*.

⁷¹ Glock nr 68; 266: „z Sinsheim, okręg Elsenz, rękopiśmienny śpiewnik Karola Laux“.

⁷² Böhme nr 96.

⁷³ Härtels *Deutsches Liederlexikon*.

⁷⁴ Heeger 10.

⁷⁵ Heeger 10.

[Sztuka została] po pierwszym przedstawieniu — jak powiada autor — zakazana, potem znowu dopuszczona na scenę i znowu zakazana. Po kilku latach została zapomniana. Rok 1830 znowu ją ożywił i *Stary wódz* zaczął swoje tzw. wielkie *tournée* po Niemczech północnych. [...] Jako sztuka *par excellence* polska szła od sceny do sceny, stając się często powodem politycznych demonstracji i urzędowych zakazów.

Tekst Holteia z 1829 r. zgadza się prawie całkowicie z tekstem przedrukowanym u Böhme. Inaczej brzmi tu tylko zwrotka 5. Różnice w zwrotce 5 w poszczególnych przekazach tłumaczą się tym, że Holtei po upadku powstania w r. 1830—1831, na podstawie wydanej tymczasem biografii Kościuszki pióra Karla Falkensteina, przerobił swoją sztukę i końcową zwrotkę pieśni zastąpił nową.

Tekst Holteia — jak wykazał von Fallersleben⁷⁶ — jest tylko naśladownictwem francuskiej pieśni Pawła Emila Debraux, ułożonej w r. 1815 o incipicie: „*T'en (Te) souviens-tu, disait un capitaine, au vétérán qui m'endiait son pain*“⁷⁷. Oryginał francuski nie odnosi się oczywiście do polskich walk z Rosją, lecz jest gloryfikacją armii napoleońskiej i jej walk.

Robert F. Arnold w pracy *Tadeusz Kościuszko in der deutschen Literatur* pisze o naszej pieśni i jej oddziaływaniu:

W tej pieśni wielki improwizatorski talent Holteia, jego zręczność w operowaniu wierszem i rymem, jego dar wzruszania i wywoływania entuzjazmu święciły największy triumf. I chociaż „*tapfrer Lagienka*“ był właściwie tylko wiernym odtworzeniem bonapartystycznej piosenki Emila Debraux, a jej bohater był walczącym przeciw Prusom Polakiem, pieśń stała się przecież niemiecką pieśnią ludową, po stokroć poważnie i żartobliwie parafrazowaną, która w pismach ulotnych i na skrzydłach szlachetnej melodii niosła się na cztery strony świata, rozlegała się zarówno w koszarach, jak wśród wiejskich uliczek, zarówno w gospodach pocziwych rzemieślników, jak w domu Goethego z ust Otylii; przekroczyła nawet niemiecką granicę językową i utrzymała się w Polsce po dziś dzień jako polska pieśń narodowa⁷⁸; zaś w romansie życia Holteia, w owych wspaniałych *Vierzig Jahren* niewiele znajduje się piękniejszych i głębiej przejmujących miejsc niż te, w których [...] [Holtei] opowiada o tym, jak — dotąd pozbawiony najwyższych poetyckich święceń, dotąd uparcie przez opinię publiczną nie doceniany — w noc Sylwestrową r. 1826 przemierzając ulice Paryża usłyszał swego *Lagienkę* śpiewanego przez niemieckiego czeladnika, zaledwie w rok po pierwszym przedstawieniu.

Czym dla niemieckiego kultu Napoleona byli *Grenadierzy* Heinego — uwieńczeni najwyższym uznaniem: popularnością — tym dla poezji kościuszkowskiej, a zarazem dla całej naszej literatury o motywach polskich, jest pieśń Holteia *Denkst du daran...* Z punktu widzenia historii literatury poezja kościuszkowska stanowi dla literatury o Polsce integrujący składnik; w ten sposób czynnie i bier-

⁷⁶ Hoffmann von Fallersleben nr 144.

⁷⁷ *Chants et chansons populaires de la France*. Par H. L. Delloye. Deuxième série. Paris 1843, nr 1.

⁷⁸ Böhme 82. — Kohn, *op. cit.*, s. VI.

nie uczestniczy ona we wszystkich fazach niemieckiego kultu Polski, chociaż jej najsłynniejszy produkt [*Der alte Feldherr*] wyrósł poza tym kultem i dopiero po przeróbce stał się jego elementem⁷⁹.

Jako przykład popularności naszej pieśni, i roli, jaką odegrała ona w r. 1831, przytoczmy tylko jedno świadectwo — o przyjęciu ciągnących przez Saksonię Polaków:

W Lipsku zebrało się 1200 słuchaczy w sali Gewandhausu na koncercie urządzonym dla Polaków; burzliwym punktem szczytowym koncertu był moment, gdy zabrzmiała pieśń narodowa *Denkst du daran*⁸⁰.

Pieśń tę spotykamy w licznych śpiewnikach, szczególnie w latach 1830—1870⁸¹. Jest i wiele parafraz pieśni. Niektóre z nich mają ostry charakter polityczny; taki jest np. okaleczony przez cenzurę wiersz Wilhelma Jordana:

*Denkt ihr daran, ihr deutschen Bundesfürsten,
Wer euch befreit aus tiefer Not?
Wer half die blu'tige Schmach vom Purpur bürsten?
Denkt ihr daran und werdet ihr nicht rot?...⁸²*

Inne są mniej śmiałe, jak np. pieśń studencka *Denkst du daran, Genosse froher Stunden* z początku lat czterdziestych⁸³.

Pieśń Holteia co najmniej dwa razy przełożona była na język polski. Jeden przekład znajduje się w śpiewniku Barańskiego (incipit: „Pamiętasz o tym, dzielny mój Łagienko“), z uwagą przy tekście: „Z opery: *Stary wódz*“⁸⁴. Jako właściwą wskazano tu melodię *Walecznych tysięcy*.

Tę ostatnią pieśń śpiewano w Polsce na identyczną nutę co niemiecką *Denkst du daran*. Ponieważ jednak *Walecznych tysięcy* cieszyło się w Polsce szczególną popularnością, melodia należąca pierwotnie do pieśni o Łagience skojarzyła się w świadomości społecznej z tamtą pieśnią.

Drugi przekład pochodzi od niestrudzonego tłumacza niemieckiej liryki o Polsce na język polski, a mianowicie od Gotthilfa Kohna (1888), który opublikował go w swojej książce *Polska w świetle niemieckiej poezji* (incipit: „Mów, czy pamiętasz, chrobry mój Łagienko?“)⁸⁵.

⁷⁹ Arnold, *op. cit.*, s. 30—31.

⁸⁰ Komet, Dodatek nr 1, z 7 I 1832. Cyt. za: Müller, *op. cit.*, s. 83.

⁸¹ Zob. *Deutsche Volksstimme*, s. 105. — Härtels *Deutsches Liederlexikon*, nr 150. — *Liederbuch des deutschen Volkes*. Leipzig 1843. — Algier nr 246.

⁸² Schaum 98 i n.

⁸³ Por. Arnold, *op. cit.* Nadto: Böhme 82. — *Deutsche Literatur*. T. 3: 1815—1848. Leipzig 1936, s. 277.

⁸⁴ *Jeszcze Polska nie zginęła!* Pieśni patriotyczne i narodowe. Zebrał F. Barański, Lwów [1893], s. 39.

⁸⁵ Kohn, *op. cit.*, s. 103—104.

Przedruki w polskich śpiewnikach świadczą, że pieśń o Kościuszcze i jego starym żołnierzu Łagience była znana jeszcze około roku 1900. W związku z tym interesującą jest informacja Böhmeo, że pieśń tę już w 1840 r. śpiewały polskie dziewczęta wiejskie przybywające na Śląsk jako robotnice rolne:

Kantor Jakub z Chojnowa na Śląsku, w Starym Zdroju [dzielnica Wałbrzycha] w 1840 r. kazał polskim dziewczętom zaśpiewać sobie polski tekst pieśni: melodia zgadzała się z melodią pieśni Holteia. Pewien Polak zapewniał: „Melodia jest czysto polska!“⁸⁶

Twierdzenie Böhmeo: „Melodia przyszła do Polski z Francji“⁸⁷ — jest nieścisłe. We Francji melodia nie łączyła się z tekstem interesującej Polaków a znanej w Niemczech pieśni o Kościuszcze i Łagience. Francuska melodia, wraz z nowym niemieckim tekstem, zawędrowała do Polski poprzez Niemcy.

Janina Znamirowska sądzi⁸⁸, że źródłem początku pieśni *Pamiętaj o tym, dzielny mój Łagienko*, i innych pieśni o tym incipicie, jest francuska pieśń *Te souviens-tu*, jednak i tutaj tekst francuski jest tylko źródłem pośrednim — pośredniczy pieśń niemiecka.

Na język serbołużycki przełożył pieśń Holteia szewc z Senftenbergu, Jan Greszko, pt. *Rozgrono wojwody a wojaka* (incipit: „*Lajanka, towaris moj wěrnny, kšuty*“⁸⁹).

*

Nr 196: „NOCH IST POLEN NICHT VERLOREN“

Wariant A

1. *Noch ist Polen nicht verloren,
In uns lebt sein Glück.
Was an Obmacht ging verloren,
Bringt das Schwert zurück.
Skrzynecki führet uns,
Schon entbrennt des Kampfes Hitze,
Polen macht sich frei
Von der Tyrannei.*
2. *Zar hat's blut'ge Schwert gezogen,
Schon fließt Polens Blut.
Doch sie sind zum Kampf geflogen,
Sieg und Tod ihr Mut.
Skrzynecki usw.*

⁸⁶ Böhme 82.

⁸⁷ Böhme 82.

⁸⁸ Znamirowska, *op. cit.*

⁸⁹ F. Mětšk, *Poznaše jadnogo Dolnosërba k rewoluc. tradiciji polskega naroda.*

3. *Wo sind die gepriesnen Horden,
Die der Welt gedräut?
Polens Blut ist heiss geworden,
Dass es sie nicht scheut.
Skrzynecki usw.*
4. *Weisser Adler, teurer, fliege
Deinen Flug voll Ruhm,
Dann wird unser Land durch Siege
Freiheits-Heiligtum.
Skrzynecki usw.*

Powyższy zapis, „z Schallstadt, okręg Freiburg“, pochodzi ze śpiewnika Glocka; sporządzony został po roku 1900⁹⁰. Tylko drobnymi odmiankami różni się od niego wersja B, pochodząca z rękopiśmiennego śpiewnika z 1857 r., z Oppau, Palatynat Reński, i opublikowana przez Heegera⁹¹. O następnym przekazie (C) informacja u Böhme⁹²:

Tekst tu opublikowany podług zbioru *Vaterländische Lieder*, Offenbach, bei Brunet, 1833, s. 125. Melodia według F. Schanza, *Liederbuch* 1888. Drukowana także w wielu innych zbiorach utworów muzycznych⁹².

Ten sam przekaz co u Algiera (D)⁹³ pojawia się u Leonharda⁹⁴. W refrenie jest jednak zawsze „Kościuszko“ zamiast „Skrzynecki“.

Pierwsze cztery wiersze pieśni są tłumaczeniem polskiego hymnu narodowego *Jeszcze Polska nie zginęła*. Stąd też przejęta została melodia. Jak wykazuje porównanie polskiego oryginału — zarówno w jego pierwotnej, jak późniejszej formie⁹⁵ — z tekstem niemieckiej pieśni, refren („Kościuszko“ względnie „Skrzynecki“) oraz zwrotki 2—4 niemieckiej pieśni nie mają nic wspólnego z polskim hymnem narodowym, są nowym utworem nie znanego dotychczas autora. Również Leonhard zaznacza anonimowość autorstwa⁹⁶ i podaje pieśń w pierwszej grupie swoich pieśni:

6 pieśni, które już przed powstaniem listopadowym były znane, w 1831 r. i następnych znowu ożyły⁹⁷.

Wyrażana niekiedy opinia, jakoby Ortlepp był autorem tekstu, polega na nieporozumieniu. Ortlepp jest wprawdzie autorem wiersza rozpoczynającego się od słów: „*Noch ist Polen nicht verloren*“, jednak dalszy ciąg

⁹⁰ Glock nr 64.

⁹¹ Heeger 11.

⁹² Böhme 550.

⁹³ Algier nr 1053.

⁹⁴ Leonhard 1, 6.

⁹⁵ Por. I. Chrzanowski, *Nasz hymn narodowy*. Lwów 1922. — M. Smolarowski, *Poezja legionów*. Kraków 1912.

⁹⁶ Leonhard 1, 6.

⁹⁷ Leonhard 1, XIV.

tekstu i schemat wierszowy są zupełnie odmienne od omawianej tu pieśni; jak wielu innych, tak i Ortlepp, użył jedynie początkowego wiersza pieśni, która w krótkim czasie stała się sławna.

Po 1830 r. pieśń zyskała w Niemczech znaczną popularność i „śpiewano ją często zwłaszcza w latach 1848—1849“. Nazwisko Kościuszki zastępowano nazwiskiem Skrzyneckiego, jednego z nowych przywódców. Stało się to nie w 1848 r. — jak przypuszcza Böhme — ale znacznie wcześniej, jak tego dowodzi np. tekst D z roku 1841.

Początkowy wiersz i melodia naszej pieśni służyły jako wzór dla wielu pieśni politycznych i innych. Tak np. śpiewnik wydany w 1841 r. przez niemiecką emigrację w Paryżu zawiera pieśń „*Noch ist Deutschland nicht verloren, Unser Tag bricht an!*“ (utwór 9-zwrotkowy)⁹⁸. Tenże słynny incypit zjawia się również w pieśni z 1848 r. *Brüder, lasst uns fechten, streiten* (zob. nr 223):

*Noch ist Polen nicht verloren
Und Italien erwacht;
Unser Deutschland, neugeboren...*

— co może być dowodem, że siły demokratyczne rewolucji 1848 r. dobrze rozumiały związek między wolnością Niemiec w ogóle — i sprawą Szlezewiku-Holsztynu specjalnie — a wskrzeszeniem Polski czy Włoch.

* * *

Podczas gdy powyższe *Polenlieder* zostały po wielokroć w różnych okolicach Niemiec zapisane z tradycji ludowej, pięć następnych pieśni znajdujemy tylko w pojedynczych przekazach (nr 197a) lub tylko w jednej dzielnicy, w Palatynacie Reńskim (nry 197b-e). Z wyjątkiem pieśni nr 197a nie mogłem znaleźć owych tekstów w jakimś zbiorze *Polenlieder*. W tej grupie tematycznej ukazują się zatem po raz pierwszy razem.

Nr 197a: WIR IRREN HIER UMHHER AUF DEUTSCHER FLUR

1. *Weit entfernt vom teuren Vaterland[e],
Weit bin ich von dir, o treuster Freund,
Von den Brüdern, die die Sklavenband[e],
Aufzulösen, sich zum Kampf vereint.
Mutig zogen wir vereint zum Streite,
Tapfer hieb für Freiheit unser Schwert,
Und der Sieg war stets auf unsrer Seit[e]
Und wir dankten Gott, der unser Flehn erhört.*
2. *Dein gedacht ich vor des Kampfes Hitze,
Dein gedacht ich selbst beim Mordgewühl,
Wenn im Dampf der donnernden Geschütze*

⁹⁸ *Volks-Klänge*, s. 30.

*Uns ein Jüngling tot zur Seite fiel.
Auch vielleicht der Edler, der gefallen war [!],
Die Mutter stürzte in der Not [!],
Und der Vater, nach dem Kinde[r]lallen,
Stürzte mutig für die Freiheit in den Tod.*

3. *Greulich wüteten der Feinde Schwerter,
Leichen häuften sich auf Leichen an.
Doch der Höchste war stets unser Retter
Und vereitelt war der Feinde Plan.
Doch zuletzt, Welch traurig Missgeschicke,
Durch Verrat gelingts dem Feinde nur,
Untergraben ward gehofftes Glück
Und wir irren hier herum auf deutscher Flur.*
4. *Kleiner ist die Heldenschar geworden,
Rache schreit um das vergossne Blut.
Unsre Feinde konnten Polen morden,
Aber nicht der Polen tapfre Wut.
Nicht zum Sklavendienst sind wir geboren,
Recht und Freiheit ist das Losungswort.
Dann ist Polen noch nicht ganz verloren,
Glaub und Hoffnung lebt in unsern Herzen fort.*
5. *Edler Freund, leb wohl, und alle Brüder,
Die ihr weilt im lieben Vaterland.
Weinet nicht, sing keine Trauerlieder,
Nicht für immer sind wir fern verbannt.
Hin nach Frankreich ziehn wir mit Vertrauen,
Glauben festen Muts an unser Glück.
Lasst uns nur auf Gottes Hülfe bauen,
Und wir kehren bald ins Vaterland zurück⁹⁹.*

Pieśń powyższa znajduje się z wariantami u Algiera. Stąd wydobywamy właściwe brzmienie wersów 5 i 6 zwrotki 2:

*Ach, vielleicht der Edle, der gefallen,
War der Mutter Stütze in der Not.*

Leonhard przedrukowuje pieśń z dopiskiem: „Anonim. Wygnaniec polski“¹⁰⁰. Brak tu źródła przedruku, tekst zgodny z przekazem u Algiera, jednak nie bez drobnych odchyleń.

*

Nr 197b: NEIN, POLEN DARF NICHT UNTERGEHN

1. *O Freunde, klaget doch mit mir — o weh!
Seht Polens Schmuck und Polens Zier — o weh!*

⁹⁹ DVA A 58132. Rękopiśmienny śpiewnik III z Dreisdorf (Schleswig-Holst. Archiv). Por. Algier nr 1408.

¹⁰⁰ Leonhard 2, 226.

- Seht, Warschau wird vom Russenschwert
Erobert, geplündert und zerstört.
O weh, o weh, o weh.
2. Die mutige tapfere Polenschar — juhe!
Die unermüdet tätig war — juhe!
Sie focht wie Löwen in dem Streit
Und ward gelobet weit und breit.
Juhe, juhe, juhe!
3. Sie riefen immer fort und fort: hurra!
Der Feind dringt nicht in unsern Ort — hurra!
Denn wir sind stark durch Einigkeit
Und Einigkeit das Land befreit.
Hurra, hurra, hurra!
4. Auf allen Seiten, wo der Feind — hurra!
Bei Warschaus Mauern nur erscheint — hurra!
Da muss er sich zurückziehen
Und vor dem Polschen Adler fliehn.
Hurra, hurra, hurra!
5. Durch List und durch Verräterei — o weh!
Ist Polen doch nun nicht mehr frei — o weh!
Denn Warschau fiel durch List und Trug
Und aller Mut galt nicht genug;
O weh, o weh, o weh!
6. Der Russe zieht in Warschau ein — o weh!
Der Pole soll nun Sklave sein — o weh!
Doch er verliess sein Vaterland,
Wo er nur Tod und Rache fand.
O weh, o weh, o weh!
7. Und Frankreich nimmt ihn freundlich an — hurra!
Und stellt ihn auf die Freiheitsbahn — hurra!
Da soll er aufgenommen sein
Und sich vor keinem Feind mehr scheun.
Hurra, hurra, hurra!
8. Seht wie das Volk ihn freundlich grüsst — hurra!
Und ihn als Freund und Bruder küsst — hurra!
Denn Polen war stets Frankreichs Freund
Und bleibt auch stets mit ihm vereint.
Hurra, hurra, hurra!
9. Nein, Polen darf nicht untergehn — juhe!
Es wird einst wieder froh bestehn — juhe!
Es naht gewiss die Zeit heran,
Wo man sich wieder rächen kann.
Juhe, juhe, juhe!

10. *Wenn Polen jetzt auch unterliegt — o weh!
Und von dem Russen schwer gedrückt — o weh!
Es kommt die Zeit, sie rufen gross:
Sieg oder Tod sei unser Los!
Hurra, hurra, hurra!*

Tekst pochodzi z rękopiśmiennego śpiewnika z lat 1838—1840 z Niederluststadt w Palatynacie Reńskim. Według Heegera około r. 1915 „już bardzo rzadko śpiewana. [...] Tekst ułożony został na melodię *Es ritten drei Reiter zum Tore hinaus*, na ową oryginalną, starą i piękną melodię, z którą [...] lud często wiązał teksty pożegnalnych pieśni“¹⁰¹.

*

Pieśń następną kryje się w rękopiśmiennym śpiewniku z Winden w Palatynacie Reńskim z roku 1864. Publikuje ją Heeger¹⁰².

Nr 197c: „FLIEGE, WEISSER ADLER, FLIEGE“

1. *Fliege, weisser Adler, fliege
Auf zum Licht aus Grabesnacht!
Künde weithin deine Siege
Und den Ruhm der grossen Schlacht!
Deine Streiter sind gefallen,
Nicht mehr deine Banner wallen,
Da du fliegst stolz voran,
Weisser Aar die Siegesbahn.*
2. *Fliege, weisser Adler, fliege
Stolz mit Ostrolenkas¹⁰³ flug,
Ob dein Wohl auch unterliege,
Das der Doppelgeier schlug
Blutig trieft dein Schneegefieder,
Aber Blut einst wascht es wieder
Und herab vom Sonnenglanz
Bringst du einst den Siegeskranz.*
3. *Fliege, weisser Adler, fliege!
Dich durchströmt' der Götter Kraft,
Als du einst zum heiligen Kriege
Sklavenketten dich entrafft,
Fleuch nun zu der Götter Sitzen,
Waffne dich mit Racheblitzen;
Götterglut erlöscht nie,
Polen, Polen stirbt dir nie.*

¹⁰¹ Heeger 7.

¹⁰² Heeger 14.

¹⁰³ Podkreślenie oryginału.

4. *Fliege, weisser Adler, fliege*
Froh zu Deutschlands Bruderaar
Und an seinem Busen wiege
Dich in Träume lebenswahr
Hörst du fern den Donner rollen?
Hochentflammte Völker grollen?
Schlummre, bis nach langer Nacht
Hahn und Leopard erwacht.
5. *Fliege, weisser Adler, fliege!*
Wintersturm durchheult das Land.
Der von deiner Söhne Wiege
Ach nur kurze Zeit verbrannt
Frühlingsduft und Jubellieder
Rufen dich zur Heimat wieder.
Flieg dann, Aar, den Siegeslauf,
Polen, Polen stehet auf!

*

Pieśń następną pochodzi z rękopiśmiennego śpiewnika zapisanego w latach 1838—1840 w Niederluststadt (Palatynat Reński). Publikuje ją Heeger pt. *Abschied von Polen 1831*, dodając uwagę:

w strofie 1 pieśń jest naśladownictwem starszej, kiedyś ogólnie znanej pieśni *Bertrands Abschied*. Mój ojciec pamiętał jeszcze z czasów własnej młodości, że starzy weterani napoleońscy zdejmowali kapelusze, kiedy tę pieśń śpiewano ¹⁰⁴.

Przypomnijmy: generał Bertrand towarzyszył Napoleonowi na wyspę Św. Heleny. Po śmierci Napoleona wrócił do Francji, gdzie 31 stycznia 1844 zmarł w swym rodzinnym mieście Châteauroux.

Bertrands Abschied, w licznych wariantach ogłaszana w Halle i Lipsku jako druk ulotny, rozpowszechniona była jeszcze w latach 1820—1830, a po 1830 r. przeżywała swój dodatkowy renesans, kiedy to w podobnie wyidealizowany sposób i z najgłębszym współczuciem opiewano nieszczęście Polski. Z owych druków ulotnych Böhme wydobywa także informację muzyczną: „jako wzór melodii wskazywano: *Denkst du daran...*“ ¹⁰⁵

Bertrands Abschied jest swobodnym, anonimowym przekładem z francuskiego. Pieśń niżej cytowana posiada w obu zwrotkach widoczne ślady oddziaływania wzoru.

Drugą i odmienną przeróbkę pieśni *Bertrands Abschied* publikuje Leonhard ¹⁰⁶. Ten anonimowy tekst nosi tytuł *Das Polen Abschied von seinem Vaterland* (incipit: „*Leb wohl, du teures Land, das uns geboren, Die Ehre reisst aus deinem Schoss uns fort*“).

¹⁰⁴ Heeger 12.

¹⁰⁵ Böhme 81.

¹⁰⁶ Leonhard 2, 225.

Nr 197d: „LEB WOHL DU TEURES LAND, DAS MICH GEBOREN“

1. *Leb wohl du teures Land, das mich geboren,
Die Ehre ruft mich wieder fern von hier;
Und ach! Die süsse Hoffnung ist verloren,
Die ich gehegt, zu ruhen einst in dir.
Nur Übermacht konnt unsern Fall erzwingen,
Wir wichen nur der überlegnen Zahl.
Vielleicht mit Gott erhebt noch seine Schwingen
Der weisse Adler hoch im Sonnenstrahl.*
2. *Viel tausend unsrer tapfren Waffenbrüder
Vergossen froh ihr Blut fürs Vaterland.
Was da geschah, kein Herrscherfuss tritts nieder,
Und wenn auch wir vom Vaterland verbannt.
Wir standen fest und mit vereintem Bunde,
Die ganze Welt mit Staunen auf uns sah.
Und laut ertönts aus aller Völker Munde
Wenn auch besiegt, doch hoch Polonia!*

•

Jeszcze jeden tekst z Palatynatu Reńskiego zachował się w rękopiśmiennym śpiewniku z miejscowości Frohnbach. Śpiewnik rozpoczęto zapisywać w roku 1859. Stąd Heeger publikuje go jako *Polenabschied* (1832)¹⁰⁷; dodaje przy tym wyraźnie: „jeszcze teraz [1915] pieśń tę śpiewa się w wielu miejscowościach Palatynatu“. Dalej stwierdza:

[tekst jest] przeróbką pieśni *Soldatenabschied*, napisanej pierwotnie przez malarza Müllera w roku 1776. Muzykę do niej skomponował F. E. Fesca w roku 1822. W Palatynacie jest ona dziś jeszcze szeroko znana, niekiedy w bardzo zmienionych wersjach.

Pierwsze pięć zwrotek oryginału i nowego tekstu z grupy *Polenlieder* łączy bezpośrednia zależność. Dwie ostatnie zwrotki nowej pieśni są już samodzielne. Przeróbka korzysta oczywiście ze starej melodii.

Nr 197e: „HEUTE SCHEID ICH, MORGEN WANDR ICH“

1. *Heute scheid ich, morgen wandr ich,
Jeder Brave weint um mich;
Fern in unbekannten Landen,
Fern von allen süssen Banden,
Vaterland, denk ich an dich.*
2. *An der Weichsel Heimatstrande,
An den Ufern liegt der Schnee.
Vaterland, dass ich muss scheiden,
Muss die süsse Heimat meiden,
Tief im Herzen tut es weh.*

¹⁰⁷ Heeger 9.

3. *Hunderttausend Kugeln piffen
Über unsern Häuptern hin.
Wo ich fall, legt man mich nieder
Ohne Klagen, ohne Lieder,
Niemand fraget, wer ich bin.*
4. *Du allein wirst um mich weinen,
Siehst du meinen Todesschein.
Vaterland, soll er erscheinen,
Tu im Stillen um mich weinen
Und gedenke ewig mein.*
5. *Sohn, mein Sohn, sei meiner würdig,
Ist auch tot der Vater dein.
Nimm den wohlverdienten Segen.
Nimm auch deines Vaters Degen,
Lass die Welt dein Vater sein.*
6. *Wär auch alles sonst verloren,
Ist es doch die Ehre nicht.
Alle Edlen, alle Guten
Würden gerne für uns bluten,
Hielten es für süsse Pflicht.*
7. *Noch ist Polen nicht verloren,
Alle Braven sind sein Schutz.
Einstens wird es neugeboren,
Zu der Freiheit auserkoren,
Schnöder Tyrannei zum Trutz.*

Przekład z niemieckiego. Do druku przysposobił Czesław Hernas.